

De kwaliteit van discussies over kwalitatief onderzoek*

M. HETEBRIJ en
W.L. WARDEKKER
*Vakgroep Onderwijskunde, Vrije
Universiteit, Amsterdam*

Samenvatting

In de discussies over kwantitatief en kwalitatief onderzoek wordt er vaak onvoldoende rekening mee gehouden dat vragen over methoden en technieken slechts onderdeel zijn van een grotere problematiek. Er worden twee wetenschapstradities onderscheiden, de objectiverende en de interpretatieve traditie, elk een taalsysteem waarbinnen aard, object, doel en methoden van wetenschap een eigen uitdrukking krijgen, evenals de betekenis en verhouding van kwalitatief en kwantitatief onderzoek. Aangegeven wordt dat discussies over kwalitatief onderzoek blokkeren als deze traditie-context wordt genegeerd. Ten slotte wordt gesteld dat de discussie tussen de twee tradities eigenlijk een discussie is over emancipatie en over de plaats van wetenschap daarin. De discussie kan slechts verder komen als geprobeerd wordt op basis van bestaande aanzetten een beter taalsysteem, en een bijbehorende vorm van wetenschap en wetenschapsorganisatie te ontwikkelen.

1 Hernieuwde discussie

Zolang de sociale wetenschappen bestaan zijn daarbinnen discussies gevoerd over de aard en de kwaliteiten van de te gebruiken methoden van onderzoek. Een van de tegenstellingen die in de discussies overheerst, is die over 'kwantitatieve' versus 'kwalitatieve' methoden. Hoewel de strijd regelmatig oplaait zit er in theoretisch opzicht weinig schot in. En veel onderzoekers, ook in pedagogiek en onderwijskunde, vertonen een soort discussiemoeheid: hun positie wordt

gekenmerkt door de stelling dat de vraag 'kwantitatief of kwalitatief' in het feitelijk verricht wetenschappelijk werk nauwelijks een rol speelt en hoogstens nog stof levert voor een achterhoedegevecht tussen wetenschapstheoretici.

In deze bijdrage aan de discussie willen we laten zien dat een belangrijke reden voor het vastlopen van de discussie is dat er verschillende problemen door elkaar heen lopen. We zullen die problemen van elkaar onderscheiden en tegelijk ingaan op de vraag waarom ze meestal niet worden gescheiden. Vanuit die analyse zullen we voorstellen doen voor een 'discussie-agenda'.

Recent hebben de discussies over kwantitatief versus kwalitatief onderzoek een nieuwe focus gevonden in het in 1984 verschenen boek van Miles en Huberman: *Qualitative Data Analysis* (1984a); en in mindere mate in een werk van Goetz en Le Compte (1984). De daarin ingenomen standpunten zijn opgenomen in een polemiek die al eerder was begonnen in het AERA-lidblad 'Educational Researcher'. Als introductie op onze behandeling van de problematiek willen we hier de meest kenmerkende standpunten in die polemiek kort weergeven.

De mening van Miles en Huberman kan worden samengevat in hun uitspraak: 'Epistemological purity doesn't get research done' (1984b, p. 21). De nogal eens opgevoerde dichotomie van (neo)positivistische en idealistische achtergronden voor wetenschapsbeoefening achten zij in de research-praktijk overwonnen: het blijkt goed mogelijk een 'middenpositie' in te nemen wanneer men met onderzoek bezig is en de meeste onderzoekers doen dat ook. In de wetenschapstheorie signaleren zij eveneens tendenties in die richting. Het echte probleem is naar hun mening dat kwalitatieve methoden zo moeilijk bruikbaar zijn, omdat precieze methoden 'for drawing valid meaning from qualitative data' ontbreken: die methoden zijn gebrekkig qua validiteit en betrouwbaarheid. Dat probleem proberen zij met hun boek op te lossen. Weliswaar geven ze toe dat het niet goed mogelijk is via kwalitatief onderzoek duidelijke en voor geen misverstand

* De auteurs zijn C. Wigmans erkentelijk voor zijn opmerkingen.

vatbare conclusies of verklaringen te bereiken, maar: 'some conclusions are better than others, and not everything is acceptable' (1984b, p. 22).

Donmoyer (1985) begrijpt dit laatste als een element in de strijd tegen het relativisme. Want de post-positivistische discussie over wetenschap in termen van paradigma's dreigt in de onderwijskunde te leiden tot een situatie 'where even the shoddiest of scholarship can be made impervious to criticism by the claim of paradigm difference' (p. 14), en daarmee dreigt het uitgangspunt dat we van onze fouten moeten leren verloren te gaan, omdat het concept 'fout' niet meer bestaat. Toch vindt Donmoyer dat de oplossingen van Miles en Huberman berusten op een kortsluiting. Zij laten namelijk in het geheel geen ruimte voor paradigmatische verschillen: hun methodische aanwijzingen zijn er op gericht dat iedere onderzoeker die een hoeveelheid gegevens interpreteert min of meer tot dezelfde conclusie moet komen (Miles & Huberman 1984b, p. 22). Donmoyer beschouwt dit als een positivistisch, onjuist uitgangspunt – we zouden ook kunnen zeggen dat het een element van inductivisme bevat. Want wat gegevens *betekenen* komt niet zomaar uit die gegevens zelf naar voren; het taalsysteem waarin de onderzoeker de betekenis uitdrukt moet van te voren door hemzelf gekozen worden en die keuze maakt wel degelijk verschil: behaviorisme en Piaget zijn niet zonder problemen in elkaar vertaalbaar (Donmoyer 1985, p. 17). Niet de verificatie van een theorie (uitgedrukt in termen als validiteit en betrouwbaarheid) is het probleem, maar de keuze van het taalsysteem. Donmoyer zoekt hier, met Toulmin, de oplossing in de notie van het *doel* waarvoor een theorie moet dienen: voor het éne doel is het ene taalsysteem adequater, voor het andere doel kan men beter een andere keuze maken, die leidt tot een andere variabelen-keuze, andere conclusies en andere aanbevelingen. 'To put the matter another way, researchers must no longer engage in the impossible task of determining the truth or falsity of a language, but instead must consider the adequacy of the theoretical language they employ and the desirability of the purposes their research serves', zo vat Donmoyer zijn positie tegenover Miles en Huberman samen (p. 19).

Ook Smith en Heshusius (1986) hebben

ernstige bezwaren tegen de aanbevelingen van Miles en Huberman. Zij wijzen er op dat twee discussieniveaus moeten worden onderscheiden: dat van methoden als technieken en dat van methoden als 'logics of justification'. Achter die laatste term verschuilt zich de welbekende, vooral door Dilthey geïnspireerde tegenstelling tussen 'realistische' en 'idealistische' benaderingen in de sociale wetenschap, tussen de empirisch-analytische en de interpretatieve tradities. Die twee verschillen van elkaar in hun taalsysteem met betrekking tot het object van wetenschap en daardoor ook in wat ze als adequate wetenschappelijke methoden en criteria daarvoor (onder andere 'validiteit') beschouwen. Miles en Huberman maken dit onderscheid in twee niveaus niet. Hun aanbevelingen, geformuleerd alsof het alleen zou gaan om het niveau van technieken, leiden daardoor tot het voortijdig afbreken van de discussie tussen tradities. Smith en Heshusius zijn juist van mening dat ze moet worden voortgezet, al zien zij eigenlijk geen enkele indicatie voor een mogelijkheid tot overstijging van de verschillen. Maar 'to avoid the conversation is to avoid issues at the core of the research enterprise and, for that matter, at the core of our contemporary intellectual, practical, and moral lives' (p. 11). Dat laatste leiden zij vooral af uit de connecties met het aloude waardenprobleem.

In dit korte overzicht van de discussie is al wel gebleken dat onder de noemer van de discussie tussen 'kwantitatief en kwalitatief' heel wat uiteenlopende zaken aan bod komen. Het gaat om de bruikbaarheid van technieken; de betekenis van termen als validiteit; de vraag naar de mogelijkheid van inductie; verklaren versus begrijpen; relativisme en waarheidsclaim; het doel van de wetenschapsbeoefening; de verhouding tussen wetenschappelijke en alledaagse taal; het waardenprobleem. In de bijdragen waaraan we tot nu toe hebben gerefereerd worden naar onze mening nog onvoldoende maatregelen genomen om die discussie te ontwarren. In de volgende paragraaf willen we daartoe zelf een poging wagen.

2 *Poging tot structurering*

Donmoyer erkent het belang van taalsystemen en stelt vervolgens dat de keuze ertussen gedaan kan worden in het licht van het doel waartoe ze moeten dienen. Daarmee verschijnt de onderzoeker als individu dat, buiten de taalsystemen staand, zijn doelen kiezend, een selectie kan maken. Dit lijkt ons een onjuiste voorstelling. Doelen zijn niet te formuleren en te kiezen onafhankelijk van taalsystemen, ze maken er deel van uit en ontlenuen hun betekenis eraan. En daarom staan ook onderzoekers niet buiten een taalsysteem. Zonder dat volledig reflectief te kennen handelen zij in en door een taalsysteem, de fundamentele keuzen en doelen die daarin gegeven zijn aanvaardend zonder ze te hebben gekozen.

Een poging tot structurering zal dus altijd een poging zijn om gehanteerde taalsystemen die via onderzoekers functioneren te expliciteren en te doordenken. Die poging kan meer of minder goed gelukken: ook wij zijn aan een taalsysteem onderworpen en onzeker of het beeld dat wij van dat systeem kunnen opbouwen een correcte weergave is.

Om de verschillende taalsystemen en hun interne en onderlinge problemen te kunnen onderscheiden maken we gebruik van een model van Hetebrij (1983). Uitgangspunt is dat we, om wetenschap te kunnen bedrijven, althans een eerste beeld moeten hebben van de aard van het object van wetenschap; een volstrekt empirisme wordt afgewezen. Naarmate we in specifiekere zin over onderzoek praten moet deze object-opvatting ook nader worden gespecificeerd, tegelijkertijd met een opvatting over de methoden die voor het onderzoek van zo'n object adequaat zijn. Hetebrij onderscheidt drie niveaus van specificatie: de wetenschapstraditie, het researchprogramma, en het empirisch onderzoek. Van elk niveau zullen we uitwerken welk aspect van de complexe problematiek die zich verschuilt achter het etiket 'kwantitatief-kwalitatief' daar aan de orde is.

2.1 *Tradities*

Op het niveau van de *traditie* spelen die elementen uit het beeld van het object een rol die bepalend zijn voor de wijze waarop wetenschappelijke bestudering van dat object mogelijk wordt geacht: tradities zijn re-

constructies van de subject-object-relatie van wetenschap. In (de geschiedenis van) de sociale wetenschappen kunnen we twee van zulke tradities onderscheiden¹, die we aanduiden als de 'objectiverende' en de 'interpretatieve' traditie - anderen spreken van realisme en idealisme.

De objectiverende traditie gaat ervan uit dat de sociale werkelijkheid op soortgelijke wijze kenbaar is als de fysische. Ze bestaat onafhankelijk van onze kennis ervan en kan tendentieel worden gekend zoals ze werkelijk is. Het gaat de wetenschap niet om een 'fotografische' beschrijving van de werkelijkheid; ze zoekt naar de (relatief) constante structuren die achter waargenomen regelmatigheden liggen. Binnen deze traditie wordt de vraag of zulke structuren op zichzelf ontstaan zijn als produkt van menselijk handelen minder relevant geacht: ze bestaan en zijn als zodanig van belang.

In veel gevallen zal het mogelijk zijn indicaties te verkrijgen over structuren vanuit de opvattingen daarover van mensen (Thomas, 1979). Maar die opvattingen kunnen ook onvolledig of onjuist zijn, bij gebrek aan kennis of omdat de *wens* dat iets waar is kan leiden tot de *mening* dat iets waar is: verlangens, waarden, beïnvloeden dan de kennis (men spreekt dan binnen deze traditie van ideologie). Wetenschap dient alle 'foutenbronnen' bij het toetsen van theorieën te vermijden en moet uiteindelijk de meningen van mensen kunnen verklaren vanuit de achterliggende structuren². Daartoe moet wetenschap een onafhankelijke positie innemen waarin 'waardevrijheid' is gegarandeerd door de methode.

De methoden om dit te bereiken zijn allereerst gericht op *afstandname* van het object, ook als dat uit mensen bestaat, d.w.z. uit *niet-onderzoekers*. Het gaat om waarneming van buitenaf en daarmee om uitschakeling van 'vertroebelende' factoren. De methoden zijn tevens gericht op *betrokkenheid* van onderzoekers op elkaar, aangeduid met de term intersubjectiviteit. Controle op waardevrijheid berust in de overeenstemming tussen onderzoekers. Dit komt ten eerste tot uiting in de eis tot betrouwbaarheid, overeenstemming tussen verschillende waarnemers. Het komt ook tot uiting in het begrip validiteit: overeenstemming tussen het theoretisch begrip (van achterliggende structuren) en empi-

risch begrip op basis van betrouwbare waarneming. Validiteit is hier een relatie tussen verschillende begrippen die de onderzoekers hanteren.

Deze methodische principes hebben nog een algemeen karakter. Er is nog weinig mee gezegd over de aard van gegevens die nodig zijn, de wijze waarop die moeten worden verzameld en bewerkt. Op traditieniveau levert het methodebegrip daarvoor nog geen elementen. Op traditieniveau heeft het methodebegrip betrekking op voorzorgen waarmee de verzameling van gegevens en hun verwerking moet worden omringd.

Voor de interpretatieve traditie is nu juist het uitgangspunt dat structuren die het handelen van mensen bepalen produkten zijn van de menselijke geest. Mensen zijn in staat tot distantie en reflectie (en dat niet pas op grond van de resultaten van een objectiverende wetenschap) en dat geeft in principe de mogelijkheid de wereld zelf, naar eigen betekenisverlening, te structureren – al is die betekenisverlening nooit volledig het produkt van individuen. De betekenisvormen het raamwerk, de structuur, van het menselijk handelen. Er is een grote variatie mogelijk in betekenisverleningen; er is geen objectief criterium waaraan ze zouden moeten voldoen. Daarom zijn er ook geen objectieve maatstaven aan de hand waarvan we kunnen zeggen dat een handeling 'beter' is, zoals in de objectiverende traditie: van 'beter' kan slechts worden gesproken binnen de grenzen van een door bepaalde betekenisverleningen (regels) geconstitueerde praxis.

Dit betekent dat doel en werkwijze van wetenschap anders moeten worden geformuleerd dan in de objectiverende traditie. Wetenschap kan *suggesties* geven voor andere manieren van betekenisverlening, door een praxis te confronteren met een andere praxis; of ze kan voor mensen de betekenisverleningen verduidelijken die aan hun eigen praxis ten grondslag liggen (want die zijn *niet* altijd in het bewustzijn van mensen beschikbaar). Op basis van de kennis van die regels kan wetenschap ook het handelen van mensen (teleologisch) 'verklaren'. Maar ze kan zelden aangeven of een regelsysteem *beter* is dan een ander: dat kunnen slechts de deelnemers beoordelen. Wetenschap werkt, volgens de interpretatieve traditie, dus altijd ten behoeve van (en in het verlengde van) een praxis. Dit

heeft een relativistische opstelling tot gevolg: wetenschap heeft geen criteria meer in handen (Bernstein, 1983).

Regelstructuren liggen in deze opvatting niet *achter* de meningen van mensen; die meningen zijn uitdrukking van de regels. Dit heeft consequenties voor het methodebegrip in de interpretatieve traditie. Afstandname van onderzochten zoals in de objectiverende traditie is met dit uitgangspunt onmogelijk, integendeel: het gaat om een zodanige betrokkenheid tussen onderzoeker en onderzochten dat betekenisverleningen helder kunnen worden. In die betrokkenheid liggen ook de betrouwbaarheidsgarantjes: alleen zo kunnen waarnemingen worden verricht van betekenis of betekenisveranderingen die niet door de wisselvalligheden worden bepaald van oppervlakkige contacten. Validiteit betekent hier niet meer de goede relatie tussen theoretische begrippen van onderzoekers en empirische begrippen van onderzoekers, maar slaat op de relatie tussen begrippen van onderzoekers en begrippen van onderzochten.

Ook voor de interpretatieve traditie gaat het op dit niveau om algemene principes en nog niet om de vraag welke gegevens op welke wijze verzameld en bewerkt worden. Op traditieniveau gaat het ook hier om voorzorgen die kwaliteit van onderzoek garanderen.

Uit wat we hierboven zeiden blijkt dat de termen validiteit en betrouwbaarheid slechts een duidelijk te omschrijven betekenis hebben *binnen* het kader van een traditie. Dat mag gelden als een waarschuwing voor de discussie over kwantitatieve versus kwalitatieve methoden. Die waarschuwing is te meer van belang omdat hetzelfde geldt voor termen als praktijk en zelfs wetenschap. Doel en methoden van wetenschap zijn fundamenteel verschillend naar gelang men ze vanuit de ene of vanuit de andere traditie formuleert. De beide tradities vormen, in de termen van Donmoyer, twee verschillende taalsystemen, waartussen een keuze moet worden gemaakt (*als* tenminste de basis van die reconstructies adequaat is, wat in paragraaf 4 ter discussie komt). Het verwijt dat Smith en Heshusius maken aan Miles en Huberman is dat ze dit verschil niet voldoende in het oog houden en termen als 'validiteit' (en a fortiori 'wetenschap') niet problematiseren, maar de betekenis die ze hebben in de objective-

rende traditie als vanzelfsprekend overnemen. Het probleem echter dat door dit verwijt, en door de weergave van twee tradities als elkaar beconcurrerend, ontstaat is juist dat van de blijkbaar noodzakelijke keuze. Het relativisme, dat *binnen* de interpretatieve traditie een probleem vormt, blijkt ook een rol te spelen in de relatie *tussen* de beide tradities.

Zoals uit de gegeven omschrijving blijkt zijn op het traditieniveau slechts enkele aspecten van het methodenprobleem aan de orde. Het gaat namelijk om die aspecten waarin de relatie tussen wetenschap en sociale werkelijkheid geregeld wordt. Een deel van de intentie van Miles en Huberman kan worden omschreven als een poging om kwalitatieve methoden, in de zin van 'open gegevensverzameling', meer aan te passen aan een methodisch ideaal van de objectiverende traditie, namelijk de afstandelijke houding van de onderzoeker. Gegeven zulke aanbevelingen lijkt er weinig reden te zijn waarom kwalitatieve methoden op dit criterium, binnen die traditie, zouden moeten worden afgewezen. Evenzo lijkt het niet onmogelijk kwantificerende (structurende) methoden te gebruiken binnen de interpretatieve traditie – op een misverstand in de discussies met betrekking tot dit punt gaan we in paragraaf 3 in. Wat men hier in het oog dient te houden is, dat vanuit de twee tradities, relatief onafhankelijk van de mate van 'openheid' van de gegevens, gestreefd zal worden naar (in aansluiting) verschillende *interpretaties* ervan en daarmee naar verschillende typen van 'aanwijzingen' voor de praktijk.

2.2 *Researchprogramma's*

De ontwikkeling en toetsing van theorieën vindt plaats binnen een kader van niet toetsbare vooronderstellingen. Dit zijn nadere specificaties van de visie op het object en van kentheoretische uitgangspunten. Ze hebben een basis in de tradities, maar kunnen daaruit niet deductief worden afgeleid; en ze hebben gevolgen voor de inzetbare methoden. We spreken hier, met Lakatos, van *researchprogramma's*. De bedoelde vooronderstellingen vormen uitbreidingen van de taalsystemen waarbinnen wetenschap bedreven wordt en maken dus opnieuw keuzen nodig. Die keuzen betreffen vaak thema's die in beide tradities een rol spelen, maar daarbinnen

steeds op verschillende wijze worden uitgewerkt. Programma's krijgen binnen de tradities een specifieke vorm.

In tegenstelling tot Lakatos, die gehinderd wordt door het niet onderscheiden van het traditieniveau, menen wij dat er in de sociale wetenschappen wel degelijk (aanzetten tot) zulke programma's zijn, al zijn ze meestal niet zo mooi te onderscheiden als bij Lakatos' natuurwetenschappelijke voorbeelden. We constateren echter wel dat er nogal wat 'niveauverschillen' en verschillen in de mate van uitwerking zijn. Soms gaat het om zeer algemene tegenstellingen (bijvoorbeeld de discussie tussen empirisme en fallibilisme, welke anders dan men vaak denkt óók te maken heeft met objectvisies), soms om zeer specifieke aanzetten tot theorievorming (vgl. de voorbeelden van Hetebrij, 1983, en Van IJzendoorn, 1983). We zullen daarop niet verder ingaan, doch door middel van een aantal voorbeelden laten zien welke verbanden er liggen tussen de formulering van programma's en de kwantitatief-kwalitief discussie.

Van belang voor die relatie *binnen de objectiverende* traditie is bijvoorbeeld de discussie tussen meer behavioristische en meer cognitivistische aanzetten en de daarin mogelijke *researchprogramma's*. Naar de methodische kant spitst die discussie zich toe op de vraag of gegevens die worden verkregen uit zelfrapportage of introspectie (gegevens die men als 'kwalitatief' zou kunnen aanduiden) beter of belangrijker zijn dan gegevens verkregen uit observaties van gedrag, waarbij de subjectieve betekenis voor de actor niet meespeelt. Op de achtergrond staat een inhoudelijke vraag: of de mens gedefinieerd kan worden zonder van begrippen als subjectieve betekenis gebruik te maken. Ericsson en Simon (1984) laten zien dat het hier met name ook gaat om observatie-theoretische vragen. Het is mogelijk om binnen het kader van cognitief-psychologische vooronderstellingen aan te geven welke zelfrapportagegegevens wel en welke niet betrouwbaar en valide (kunnen) zijn en zo een domein van kwalitatieve gegevens voor (toetsend) onderzoek bruikbaar te maken. Diezelfde gegevens kunnen niet aanvaardbaar zijn voor behavioristische benaderingen, zelfs indien ze het bestaan van niet direct waarneembare (interverniërende) processen erkennen, omdat daar

zelfrapportage minder kan opleveren vanuit gehanteerde vooronderstellingen.

Het probleem van de introspectie en zelfrapportage betreft een discussie die een specifieke vorm aanneemt in de objectiverende traditie. Binnen de interpretatieve traditie is daarmee een heel andere problematiek verbonden. Het probleem ontstaat in de objectiverende traditie wanneer het individu wordt opgevat als enige waarnemer van processen en eigenschappen bij zichzelf, waarvan het als waarnemer te onderscheiden is. Die processen vinden dan plaats met een zekere onafhankelijkheid van die zelfwaarnemer. Vraag is dan of zelfwaarnemers voldoende distantie hebben van, en zicht op, eigen eigenschappen om ze 'objectief' te kunnen observeren, en of die eigenschappen in woorden te vangen zijn. In de objectiverende traditie zal die vraag altijd met aarzeling worden beantwoord. Dat is begrijpelijk omdat zelfwaarneming door een onderzochte nooit controleerbaar is door een andere waarnemer en omdat de onderzochte geen onderzoeker is. Dit betekent dat bij introspectie in de objectiverende traditie overeenstemming tussen waarnemers nooit bereikbaar is. Vooronderstelt men desondanks de mogelijkheid tot zelfobjectivering, en lang niet ieder in de objectiverende traditie zal dat aangaan, dan zal men de nodige methodische voorzichtigheid betrachten bij het gebruik van introspectiegegevens als indicatie van daarachter liggende eigenschappen.

De nagestreefde interpretatie van uit zelfrapportage verkregen gegevens blijft dus typerend voor de objectiverende traditie. De verbale uitingen worden niet naar hun inhoud geïnterpreteerd, niet naar de betekenis die de waarnemer daarin zelf neerlegt, maar als indicatie van achterliggende eigenschappen.

De noodzakelijke scheiding tussen (zelf-) waarnemer en onafhankelijk van de waarneming bestaande innerlijke eigenschappen, die hier wordt gemaakt, is in de interpretatieve traditie niet aan de orde. Daar immers gaat het juist om de betekenissen die de 'waarnemer' aan zijn wereld (inclusief zijn 'innerlijke wereld') hecht; en dat leidt tot heel andere methodische problemen. Introspectie zal dan een proces van betekenisgeving of -herkenning zijn aan eigenschappen (evt. andere betekenissen), waarbij ei-

genschap en betekenis vervloeid zijn en onscheidbaar. De onderzoeker zal niet streven naar een scheiding van 'objectieve' eigenschappen en 'subjectieve' betekenis maar willen vaststellen wat de aard is van de interpretatie die de onderzochte geeft. In de interpretatieve traditie zal men ook minder problemen met introspectie hebben omdat het daar niet allereerst gaat om overeenstemming tussen onderzoekers, maar om overeenstemming tussen onderzoeker en onderzochte. De zelfwaarneming van een onderzochte moet dan serieus worden genomen.

Voorbeeld van een discussie binnen de interpretatieve traditie is die rond de vraag naar de vergelijkbaarheid van praxes. Ook dit is een vraag naar de aard van het object met methodische implicaties. Wanneer praxes als niet vergelijkbaar, maar uniek en autonoom worden opgevat, dan kunnen ze ook moeilijk op voorgestructureerde wijze worden onderzocht. Kunnen praxes echter als vergelijkbaar worden opgevat, bijvoorbeeld omdat ze zich hebben uitgedifferentieerd uit één oorspronkelijke praxis, of omdat ze zijn te beschouwen als deelpraxes binnen een overkoepelende praxis (zoals klassen binnen een school, of schooltypen binnen een onderwijssysteem) dan is ook voorstructurering mogelijk.

Dit probleem kan echter algemener gesteld worden. Binnen de interpretatieve traditie worden mensen gezien als in staat tot distantie en reflectie, tot een afstandelijke positie. Daardoor krijgen ze de mogelijkheid zelf betekenissen te verlenen aan de wereld. Het zijn deze betekenissen die het raamwerk voor het sociaal verkeer vormen en waarop mensen hun handelen baseren. Dit gemeenschappelijk uitgangspunt is op verschillende manieren uit te werken, met als ene uiterste dat elk individu ruimte heeft een eigen en dus uniek betekenisstelsel te ontwikkelen en met als andere uiterste dat er in de geschiedenis collectieve en complexe betekenisssystemen tot ontwikkeling komen en verdwijnen waarbinnen individuen en groepen marginale mogelijkheden voor een eigen vormgeving hebben. Bij het ene uiterste - men zou dat kwalitatief kunnen noemen - behoort onderzoek dat idiografische beschrijvingen levert van unieke processen. Zo zou men per cliënt onderzoek kunnen doen naar de unieke wijze

waarop deze problemen oplost in een Rogeariaanse therapie die daartoe de ruimte geeft. Bij het andere uiterste, dat zou in dit opzicht in mindere mate kwalitatief zijn, kan men onderzoek doen naar deelpraxes binnen een omvattende cultuur, met een daarbij passende structurering die ontleend is aan eigenschappen van die cultuur. Zo zou men kunnen uitgaan van Langevelds opvoedingsbegrip als inschatting van een element uit de omvattende cultuur waarin we leven. Onderzoek naar opvoeding in gezinnen als deelpraxes zou van dat opvoedingsbegrip als second order construct gebruik kunnen maken en gericht worden op de verschillende wijzen waarop het algemene opvoedingsidee per gezin gerealiseerd wordt.

Ten slotte geven we een voorbeeld van een kentheoretische discussie die in *beide* tradities aan de orde is, maar geheel verschillende uitwerkingen krijgt. Het gaat hier om de empirisme-fallibilisme discussie. Die kwestie heeft een aantal inhoudelijke implicaties – zo verdraagt empirisme zich nauwelijks met een cognitieve leertheorie, fallibilisme niet met associationisme – die we hier niet zullen bespreken, maar die wel duidelijk maken dat methodische en inhoudelijke kwesties niet los van elkaar staan.

Zoals reeds gezegd heeft binnen de objectiverende traditie validiteit te maken met de verhouding tussen theoretische en empirische begrippen, beide van onderzoekers. Daarover is men het eens. De tegenstelling empirisme-fallibilisme kan wel leiden tot verschillende uitwerking. Vanuit een empiristisch standpunt zal men onbevangen waarneming mogelijk achten, vanuit empirische begrippen inductief toewerken naar theoretische begrippen en zo validiteit willen realiseren. Vanuit een fallibilistisch standpunt zal men vanuit theoretisch begrip starten (het begrip-zoals-bedoeld), zorgvuldig trachten tot empirische begrippen te komen en vanuit het begrip-zoals-bepaald trachten terug te koppelen naar het theoretisch begrip.

Ook binnen de interpretatieve traditie zien we een tegenstelling tussen empirisme en fallibilisme. Daar gaat het echter niet tussen verschillende begrippen van dezelfde onderzoekers maar over de *verhouding* tussen betekenissen van de onderzochten en interpretaties van de onderzoeker, tussen first en second order constructs. De vraag in hoeverre

de onderzoeker kennis kan verwerven buiten het eigen interpretatiekader om is, in beoordelingen als intreden in c.q. ontsnappen aan de 'hermetische cirkel', reeds lang in discussie. Gadamer (1975) heeft de rol benadrukt die het 'vooordeel' van de onderzoeker speelt; anderen menen dat 'first order' begrippen niet alleen rechtstreeks kenbaar zijn, maar ook tot criterium voor de validiteit van een theorie kunnen worden gemaakt.

Waar het hier om gaat is de *verschillende* rol die dit algemene probleem in de beide tradities speelt. De verschillen zijn het gevolg van het andere *kader* waarin wordt gewerkt en waarbinnen termen als theorie, empirie, inductie en leren verschillende betekenissen krijgen. We zullen in paragraaf 3 laten zien welke problemen ontstaan als men daarmee geen rekening houdt.

Onze algemene conclusie met betrekking tot het programmaniveau is dat hier, methodisch gezien, kwesties aan de orde zijn met betrekking tot de *aard* van te verzamelen gegevens en de wijze waarop ze verzameld en bewerkt worden. Dat karakter kan meer 'kwantitatief' of meer 'kwalitatief' zijn, maar eigenlijk zijn dat geen goede termen om de bedoelde verschillen in uit te drukken.

2.3 Onderzoek

Elk programma wordt geconcretiseerd in de opzet en uitvoering van een reeks onderzoeken. Dat vereist de nadere invulling van theorieën over het object van onderzoek – dus opnieuw het maken van keuzen voor bepaalde taalsystemen. En ook deze keuzen hebben methodische implicaties, ditmaal voor de in onderzoek te gebruiken technieken van gegevensverzameling en de constructie van instrumenten. Maar als eenmaal de vragen op traditie- en programmaniveau zijn beantwoord, dan valt over het soort problemen dat overblijft geen erg interessante discussie meer te voeren. 'In this case one frequently sees questions such as, Can quantitative inquirers supplement their controlled instrumentation with open-ended observation in naturalistic settings? or, Can qualitative inquirers supplement naturalistic observation with the quantification of events? The answer to these types of questions is yes' (Smith & Heshusius, p. 8). Dat antwoord moet in zoverre genuanceerd worden dat het programma van waaruit gewerkt wordt dat

soort technieken moet toelaten. Maar het is inderdaad zo dat de keuze voor meer 'open' of meer 'gesloten' technieken door de meeste programma's niet wordt vastgelegd.

Toch is het niveau van onderzoek het enige niveau waarvoor de *termen* kwantitatief en kwalitatief met enige precisie kunnen worden gehanteerd: ze verwijzen als zodanig uitsluitend naar eigenschappen van de gebruikte onderzoekstechnieken. En dat impliceert, zoals we ook duidelijk hebben willen maken, dat zich onder dit label een heel aantal discussies verschuilt die eigenlijk met de door deze *termen* aangeduide vraag weinig te maken hebben. We hebben ook geprobeerd aan te geven welke van die discussies zinnig gevoerd kunnen worden en welke onderscheidingen daarbij in acht genomen moeten worden. In de volgende paragraaf laten we zien dat, wanneer men die onderscheidingen niet hanteert, er een aantal *onzinnige* discussies ontstaat. Toch vrezen we dat het juist die discussies zijn die het algemene beeld bepalen: want omdat ze op onjuiste of onheldere premissen berusten komen ze nooit tot een oplossing.

3 *Discussieproblemen*

We beschreven in het voorgaande twee taalsystemen, de objectiverende en de interpretatieve traditie. We hebben met behulp van het drie-lagen-model deze systemen gestructureerd en vergelijkbaar trachten te maken. Nu gaven we al aan dat onderzoekers hun taalsysteem niet behoeven te doorzien om het te hanteren, evenals mensen zich grammaticale regels niet bewust hoeven te zijn om ze toch toe te passen. Toch kan dit niet doorzien van het taalsysteem problematisch worden, wanneer het (mede) object van gesprek wordt. En dat is het geval als de discussie oplaait over kwalitatief en kwantitatief onderzoek.

In het volgende geven we aan waar discussieproblemen ontstaan, als men bepaalde eigenschappen van het eigen taalsysteem niet onderkent. We maken daarbij uiteraard gebruik van de eigenschappen zoals gereconstrueerd met behulp van het drie-lagen-model. Dit houdt tevens een eigen standpuntsbepaling in. Opvattingen van wetenschap waarin niet erkend wordt dat een beeld van de relatie tussen wetenschap en object

voorafgaat aan onderzoek wijzen we af. We zien zo'n opvatting als de meest gereduceerde conceptie van het eigen taalsysteem die onderzoekers kunnen hanteren. We wijten falende discussies veelal aan de werking van zulke reducties.

Een eerste type probleem doet zich daar voor waar het niveau van tradities wordt ontkend of onjuist geïnterpreteerd. Men ziet dan niet dat termen als 'wetenschap', 'theorie' etc. binnen de twee tradities geheel verschillende connotaties hebben. De discussiepartners moeten op die manier wel langs elkaar heen gaan praten. Een voorbeeld daarvan zien we in het gebruik van de term inductie. Blumer (1969) en Glaser en Strauss (1967) zetten zich af tegen het in de studeerkamer bedenken van theorieën, zij vinden dat deze alleen kwaliteit kunnen hebben door ze in nauw contact met onderzochte praktijken te ontwikkelen. Ze pogen zich nu te profileren t.o.v. hun opponenten door hun onderzoek te kwalificeren in de termen van een dilemma waarin die opponenten denken: geschiedt theorie-ontwikkeling inductief of deductief? De deductieve opvatting overheerst, en het lijkt zinvol om de eigen aanpak als inductief te schetsen.

Een eerste beperking in deze stellingname is dat men kiest tegen een opvatting die op tamelijk sterke gronden de mogelijkheid van inductie ontkent (Popper, 1972). Erger is dat de betekenissen van de term inductie en van andere termen, theorie, empirie, waarmee deze samenhangt niet worden onderkend als deel van de discussie. De termen 'theorie' en 'empirie' in de twee tradities moeten *geplaatst* worden binnen volledig verschillende betekenis-kaders. Dat kan duidelijk worden als we bezien in welke context en met welke bedoelingen in de interpretatieve traditie van 'inductie' wordt gesproken. Dat is namelijk steeds daar waar men zich verzet tegen het principe dat 'gegevens' slechts vanuit een theorie gezien iets kunnen betekenen, dat dus theorievorming aan dataverzameling vooraf moet gaan. Kortom, het gaat hier om de reeds aangeduide problematiek rond first en second order concepts binnen de interpretatieve traditie.

Maar wanneer de discussie gevoerd gaat worden *tegen* de objectiverende traditie, en dat gebeurt in termen van 'inductie', dan beeft men onvoldoende dat een theorie in de

éne traditie iets anders is dan een theorie in de andere traditie. Immers, in de objectiverende traditie gaan theorieën over verbanden die *achter* de gegevens liggen. Maar in de interpretatieve traditie is een theorie een weergave en interpretatie van de betekenisaders waarbinnen mensen in de bestudeerde praxis denken en handelen. Theorievorming is nu een kwestie van hermeneuse: men moet de *in* de 'verschijnselen' gelegen betekenissen op het spoor komen. In tegenstelling tot 'empirie' in de objectiverende traditie, gaat het hier dus om een 'empirie' die in zichzelf betekenisvol is. De status van 'data' is daarmee een heel andere, evenals de wijze van behandeling. In sommige gevallen is het zelfs mogelijk dat de gezochte betekenisaders in de 'data' zelf verwoord zijn. Er is dan geen of nauwelijks onderscheid tussen empirie en theorie. We kunnen begrijpen dat in zo'n geval van 'inductie' wordt gesproken. Toch zouden we die term hier liever vermeden zien en willen spreken van hermeneuse. Het moet immers duidelijk zijn dat het hier om iets heel anders gaat dan generaliserende inductie en dat er dus eigenlijk van twee *verschillende* discussies sprake zou moeten zijn. Tweé discussies: binnen de interpretatieve traditie over de dominantie van first en second order constructs, en binnen de objectiverende traditie over inductie versus deductie. Maar een discussie *tussen* beide tradities kan met deze middelen niet worden gevoerd.

Een tweede probleem door het niet goed onderscheiden van tradities doet zich daar voor waar het verschil tussen tradities wordt gezien als een louter *methodisch* verschil – wij hebben het nadrukkelijk als een primair *inhoudelijk* verschil in objectvisie geponeerd. Toch is die 'verkortings' tot een methodisch perspectief zeer gangbaar, getuige het feit dat de tegenstelling tussen de twee tradities veelal als 'methodenstrijd' wordt aangeduid. Gebruikelijker dan te spreken van het onderscheid in kwantitatieve en kwalitatieve methoden is het in dit verband te spreken over verklaren versus begrijpen – al wordt veelal van de veronderstelling uitgegaan dat dat ongeveer hetzelfde is, wat weer berust op het onvoldoende onderscheiden tussen niveaus. Maar ook met het onderscheid zelf tussen verklaren en begrijpen als kenmerken van de twee tradities is het een en ander mis, zoals

Von Wright (1971) heeft laten zien. Want in beide tradities gaat een vorm van begrijpen – dat wil zeggen: van het vormen van een objectbeeld – vooraf aan onderzoek; en aan beide tradities is een vorm van verklaren mogelijk. Maar ook hier geldt dat die twee termen geheel verschillende connotaties hebben in de beide tradities. Dat betekent wel dat 'begrijpen' in de interpretatieve traditie een andere plaats inneemt dan in de objectiverende – het is dan ook een andere activiteit – maar wie de interpretatieve traditie identificeert met 'begrijpen' komt gevaarlijk dicht in de buurt van een empiristisch standpunt. Een soortgelijk probleem doet zich voor wanneer het experiment typerend wordt geacht voor de objectiverende traditie, de participerende waarneming voor de interpretatieve. Tot op zekere hoogte is dat wel zo; maar men dient te bedenken dat, bijvoorbeeld, de ethnomethodologie ook wel van het experiment gebruik maakt en de objectiverende traditie zich vaak beperkt tot observatie. Ook hier geldt weer dat het de wijze van interpretatie en evaluatie van gegevens is, en niet de wijze van verzameling ervan, die typerend is voor het traditieniveau.

Een derde problematische situatie doet zich voor wanneer het onderscheid tussen verschillende niveaus *binnen* een traditie niet goed in het oog wordt gehouden. We zien dan dat eigenschappen van de traditie ten onrechte worden toegeschreven aan technieken; het inductieprobleem leverde daarvan al een voorbeeld. Typerend geval is hier de claim die aanhangers van kwalitatief onderzoek maken voor de 'praktijkrelevantie' van kwalitatief onderzoek. Voorstanders van kwalitatieve methoden plegen te claimen dat door het gebruik van deze methoden de resulterende theorieën gemakkelijker bruikbaar (te maken) zijn voor de praktijk, dat ze dus tot grotere en gemakkelijker te bereiken verbeteringen leiden dan theorieën die berusten op niet-kwalitatieve methoden. Aangezien praktijkverbetering in *beide* tradities doel is, wordt hiermee een belangrijk punt op tafel gelegd – dat echter ook weer berust op misverstand. Een veel gebruikt argument voor deze stelling luidt dat de uit kwalitatief onderzoek resulterende theorieën bruikbaar zijn omdat ze dichter bij het taalgebruik en de belevingswereld van de betrokken prak-

tijk staan. Vooral in actie-onderzoekskringen is daaruit nogal eens een aversie voortgekomen tegen 'wetenschappelijk' taalgebruik en tegen statistische methoden, die een voor gewone mensen onbegrijpelijke geheimtaal opleveren, gehanteerd door even onbegrijpelijke priester-wetenschappers.

Het verschil tussen beide tradities is niet gelegen in een meer of minder gemakkelijk gebruik van theorieën eruit. *Binnen* de interpretatieve traditie zelf kunnen we dergelijke verschillen verwachten tussen programma's waar second order constructs een zwaar gewicht hebben en programma's met nadruk op first order constructs. In het eerste geval zal een herinterpretatie van betekenissen die actoren hanteerden hen een perspectief op zichzelf bieden dat niet zomaar te herkennen is, dat iets zegt over verzelfstandigde betekenissen in de samenleving die zij slechts ten dele verwerkten. In dat geval is gebruik van onderzoeksresultaten een probleem, ook binnen de interpretatieve traditie, vanwege de afstand tussen de betekenis (theorie) van de onderzoekers en die van onderzochten.

Het verschil tussen beide tradities ligt veel meer in wat men denkt bij gebruik van een theorie. In de objectiverende traditie geeft een theorie achterliggende structuren weer en men kan bij gebruik van zo'n theorie die structuren in rekening brengen. De daartoe opgestelde handelingsregels kan men volgen, ook zonder de theorie te kennen. Gebruik van een theorie of onderzoeksresultaat uit de interpretatieve traditie bestaat primair uit overname of verwerking van die theorie in het betekenisstelsel van actoren en pas secundair uit handelingsregels op basis van die theorie. Gebruik in de objectiverende traditie is allereerst toepassing van een theorie, in de interpretatieve traditie is gebruik allereerst het lezen en (kritisch) verwerken van een theorie.

Soortgelijke problemen zijn er met de stelling dat de sociale werkelijkheid veel complexer van aard zou zijn dan de fysische werkelijkheid, en dat dáárom andere (kwalitatieve) methoden nodig zouden zijn. Op zich genomen is die stelling gewoon *onjuist*. Ook de fysische werkelijkheid is oneindig complex, in die zin dat daarin altijd veel variabelen een rol spelen. De illusie van geringere complexiteit wordt gewekt doordat het beter mogelijk

is variabelen te isoleren: in experimenteel onderzoek kunnen gesloten systemen worden gecreëerd waarin de werking van slechts enkele variabelen te onderzoeken valt. Dit is in de sociale wetenschappen minder goed mogelijk. Maar waar het in dit argument in feite om zou moeten gaan is de vraag of we in de sociale wetenschappen niet te maken hebben met een ander *soort* complexiteit, namelijk die van betekenis-kaders tegenover die van meer of minder ingewikkelde constellaties van variabelen en randvoorwaarden; en dat is een discussie op het niveau van tradities.

Op soortgelijke wijze zouden de al even verwarde discussies kunnen worden geanalyseerd rond de veronderstelde mogelijkheid van kwalitatieve methoden om het normatief karakter van een praktijk weer te geven, c.q. geen onderscheid te hoeven maken tussen feiten en normen; en de mogelijkheid om door te dringen tot het 'wezen' van de sociale werkelijkheid. Ook deze discussies berusten voor een groot deel op het niet voldoende onderscheiden tussen de verschillende betekenis-kaders waarin termen als 'normativiteit' en 'essentie' functioneren. We zullen deze analyses hier niet uitvoeren.

Een laatste, vierde type problematiek komen we daar tegen waar de uitgangspunten van het drie-lagen-model worden afgewezen en dus het bestaan van tradities, en soms ook van programma's, ontkend. In dat geval reduceert men wetenschap tot de laag van het empirisch onderzoek. Zo'n reductie kan gevonden worden in de verschillende wetenschapstradities en is beslist niet kenmerkend voor één van beide. Het zijn dergelijke reducties waar iemand als Lakatos mee in discussie is. Een belangrijk kenmerk van wetenschapsvisies is de plaats die wordt toegekend aan empirische gegevens als mogelijkheid om theorieën aan te beoordelen. Empiriegerichte wetenschapsvisies kennen daarbij aan de fundering op onderzoeksgegevens een doorslaggevende betekenis toe. Dat kan alleen onder de vooronderstelling dat onderzoeksmethoden volstrekt neutraal zijn ten opzicht van de theorieën die getoetst worden. Alleen dan is het immers mogelijk om tot een beslissende confrontatie te komen tussen theorie en empirie. Zouden onderzoeksmethoden zelf gebaseerd zijn op vooronderstellingen omtrent het onderzoeksdomein, dan

zouden ze theorie-geladen zijn en dus onbruikbaar. Onderzoeksmethoden mogen dan ook niet worden gelegitimeerd met niet-toetsbare aannamen omtrent het object van onderzoek. Een objectvisie is vanuit een empirie-gerichte wetenschapsvisie niet relevant en hoort niet thuis in de wetenschap. Daarmee verdwijnt de relatie tussen object en methode, en de visie op het object zelf, van de agenda: methoden mogen slechts gelegitimeerd worden vanuit de kenmerken van wetenschap en vanuit eisen van praktische uitvoerbaarheid.

Er treedt dan een verbod in werking om theoretische, niet toetsbare uitgangspunten in de discussie te betrekken en het gesprek beperkt zich tot onderzoeksmethoden. De belangrijkste argumenten voor, dan wel tegen die methoden, objectvisies, mogen niet worden ingezet. Er moet naar vervanging worden gezocht en die kan niet zo sterk zijn. Zo worden de grepen naar inductie en naar de grotere bruikbaarheid als argumenten binnen de interpretatieve traditie, begrijpelijk als noodsporg in een te beperkt worden-de ruimte. Zo wordt ook begrijpelijk dat er gezien vanuit de objectiverende traditie maar één vraag rond kwalitatief onderzoek overblijft: waar hoort het thuis in het empirisch onderzoek en daarmee in de empirische cyclus. Dit praktische argument (how to *do* research) komt hier aan de orde. En daar wordt men, een empirie-gerichte visie aanvaardend, het dan eens: kwalitatief onderzoek is van groot belang in de exploratieve fase, het wordt een handig maar niet noodzakelijk hulpmiddel in de ontdekkingscontext.

We hoeven nauwelijks meer te zeggen dat op deze wijze de discussie ernstig kortgesloten wordt: want in feite wordt het bestaan van een onderwerp van gesprek ontkend. Het is daarbij extra hinderlijk dat vaak juist de voorstanders van kwalitatief onderzoek (wat ze daarmee ook precies mogen bedoelen), die dus alle belang bij het voeren van de discussie hebben, zelf een sterk empiristisch gekleurd standpunt innemen. Een discussie over methoden alléén is niet zinvol.

4 Naar een betere discussie

In de voorgaande paragrafen hebben we geprobeerd de discussie rond kwalitatief en

kwantitief onderzoek te structureren. We hebben geconstateerd dat veel van de argumenten die worden aangedragen zinloos zijn omdat ze met noodzakelijke onderscheidingen geen rekening houden, en dat de discussies vaak worden kortgesloten omdat ze als slechts van methodische aard worden opgevat, terwijl het steeds gaat om de relatie tussen objectvisie en methodenkeuze. Sommige discussies zijn alleen zinvol binnen de uitgangspunten van één van de tradities.

Uiteindelijk echter komen we, net als Smith en Heshusius, toch weer uit bij de stelling dat, op de achtergrond of centraal, de tegenstelling *tussen* de beide tradities altijd blijft meespelen. Maar tot nu toe hebben we die tegenstelling zelf nog niet geproblematiseerd, noch wegen aangegeven om haar te overwinnen. Is er niet meer te zeggen dan de conclusie van Smith en Heshusius dat het gesprek moet doorgaan? En is, gegeven de resultaten van dat gesprek tot nu toe, voortzetting wel zinvol? Is de meest voor de hand liggende uitkomst niet dat er nu eenmaal een keuze gemaakt moet worden, maar dat voor die keuze geen doorslaggevende argumenten zijn? Willen we echt verder komen dan zullen we naar onze mening moeten gaan denken over een nieuw taalsysteem. Aanzetten daartoe zijn, zoals we zullen laten zien, al wel voorhanden.

We willen er hier aan herinneren dat de beide tradities *reconstructies* zijn. Dat wil zeggen: het zijn, grotendeels achteraf verwoorde, *modellen* van de relatie tussen wetenschap en haar object op basis van *beelden* van dat object. Dat mensen vervolgens handelen op basis van die modellen (zoals uitgewerkt in methodologie, bijvoorbeeld) geeft er een zelfbevestigend karakter aan, maar is nog geen afdoende indicatie voor de adequaatheid van de reconstructies. En niet alle wetenschappelijk handelen wordt erdoor geleid.

Het is op dit punt dat we het standpunt van Miles en Huberman (en van vele anderen met hen, zoals Creemers en Hoeben, 1984), namelijk dat de tegenstelling tussen de beide tradities er in de praktijk niet meer zo veel toe doet, toch wat positiever willen benaderen dan we tot nu toe hebben gedaan. Zij wijzen op een feitelijke ontwikkeling; en de vraag is wat die ontwikkeling mogelijk maakt. Naar onze mening is dat niet alleen

dat wetenschappers moe zijn van filosofische discussies over methoden: er zit een positievere kant aan. Maar om die te zien moeten we de stelling van Miles en Huberman niet, zoals zij zelf doen, louter methodisch interpreteren. De gesignaleerde ontwikkeling heeft een *inhoudelijke* kant. Vanuit de objectiverende traditie wordt steeds minder gezocht naar èchte, van mensen onafhankelijke wetten en komt de nadruk meer te liggen beperktere structuren met een sociaal karakter. Bovendien komt er steeds meer ruimte voor de rol die de belevingswereld van mensen speelt. Aan de andere kant wendt de interpretatieve traditie zich steeds meer af van de beschrijving van unieke situaties en zoekt het meer in regelsystemen, in door grotere groepen mensen gedeelde betekeniskaders, die ze zelf niet hebben geconstrueerd. De verschillen tussen de objectiverende en de interpretatieve opvatting van zulke regelsystemen zijn niet zo erg groot en de feitelijke onderzoeksmethoden liggen ook niet zó ver uit elkaar. De aandacht voor historisch gegroeide, institutionele kaders voor het menselijk handelen lijkt de twee tradities bij elkaar te brengen.

Maar als het hierbij blijft is de kans groot dat we niet verder komen dan een schijn-integratie met eclectisch karakter. Wanneer we de twee tradities inderdaad willen samenvoegen en zouden willen weten welke de 'goede' elementen uit dit tradities zijn die behouden kunnen blijven, dan moeten we zoeken naar een taalsysteem waarbinnen die opgave kan worden vervuld. De stelling dat het gaat om de sociale kaders voor menselijk handelen is daarvoor niet voldoende. We moeten immers beseffen dat er pas van een integratie op traditie-niveau sprake kan zijn als we de consequenties daarvan nagaan voor de aard en de positie van wetenschap en haar verhouding tot haar object. En inderdaad zijn wij van mening dat de nadruk op historisch gegroeide, institutionele kaders het nodig en mogelijk maakt positie, grondslag en doelstellingen van wetenschap opnieuw ter discussie te stellen. Wetenschap wordt immers zelf bepaald door zulke kaders, en speelt een rol in de constructie en instandhouding ervan. De vraag of wetenschap in staat is adequate kennis van die kaders te leveren kan daarom niet zonder meer worden beantwoord met een verwijzing naar de auto-

nome positie van wetenschap (zoals in de objectiverende traditie) of naar de acceptatie door een bestaande praxis (zoals in de interpretatieve traditie). Zij moet worden geherformuleerd als een vraag naar de mogelijkheid van, en de criteria voor, ideologiekritiek, zoals Bhaskar (1979) heeft laten zien.

De vraag of zo'n herformulering beter is heeft uiteindelijk te maken met de vraag naar het *maatschappelijk* doel van wetenschap: de vergroting van mogelijkheden tot handelen en de verbetering van legitimeringen voor dat handelen – anders gezegd: emancipatie. De 'kwantitatief-kwalitatief' discussie gaat uiteindelijk, zoals we hebben laten zien, niet zozeer over methoden. Ze handelt over de vraag wat we onder emancipatie moeten verstaan en welke bijdrage wetenschap daaraan zou kunnen leveren. De argumenten die worden gehanteerd, maar ook de felheid waarmee de discussie soms wordt gevoerd, zijn hiervoor een indicatie. De beide behandelde tradities geven daarop verschillende antwoorden omdat ze de aard van de structuren verschillend zien; en daaruit komen de verschillen in methode voort. De vraag is nu of een herformulering ons zicht op de aard en richting van emancipatie kan verhelderen, zodat de discussies op dat punt op een hoger plan kunnen worden gebracht. Pas dan zal de strijd over kwantitatieve en kwalitatieve methoden kunnen worden gereduceerd tot de vraag naar de inzetbaarheid van een *middel* voor het bereiken van een welomschreven doel (zie ook Wardekker, 1986).

Uiteraard is met andere *formuleringen* het probleem niet opgelost. Het zal moeten blijken dat van daaruit programma's van onderzoek te ontwikkelen zijn die ook inderdaad iets opleveren en waarin onderzoekers zich thuis kunnen voelen. Het tot stand komen van zo'n geïntegreerde traditie is geen zaak van individuen.

Noten

1. Veelal onderscheidt men ook een derde, 'kritische' traditie in de sociale wetenschappen. Maar datgene wat zich als zodanig aandient is, op het door ons gehanteerde criterium voor 'traditie', meestal slechts een bepaald type *programma*: men kan zowel 'objectiverende' als 'interpretatieve' uitwerkingen vinden. In de

- laatste paragraaf werken wij toe naar de omschrijving van een opvatting die ook volgens ons criterium (dat van een andere opvatting van de positie en mogelijkheden van wetenschap) met recht een kritische *traditie* zou kunnen heten.
2. Die structuren kunnen zowel in het individu gelegen zijn (Popper) als een sociaal karakter hebben (Durkheim).

Literatuur

- Bernstein, R.J., *Beyond Objectivism and Relativism*. Oxford: 1983.
- Bhaskar, R., *The Possibility of Naturalism*. Brighton: 1979.
- Blumer, B., *Symbolisch interaktionisme, perspectief en methode*. Meppel: 1974.
- Creemers, B.P.M. & W.Th.J.G. Hoeben, *Onderzoek tussen onderwijsontwikkeling en wetenschapsontwikkeling*. Harlingen: 1984.
- Donmoyer, R., 'The Rescue from Relativism: Two Failed Attempts and an Alternative Strategy'. *Educational Researcher*, 1985, 14, nr. 10, 13-20.
- Ericsson, K.A. & H.A. Simon, *Protocol Analysis: Verbal Reports as Data*. Cambridge, MA: 1984.
- Gadamer, H.G., *Wahrheit und Methode*. Tübingen: 4e druk, 1975.
- Glaser, B.G. & A.L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Chicago: 1967.
- Goetz, J. & M. LeCompte, *Ethnography and qualitative design in educational research*. New York: 1984.
- Hetebrij, M., *De ontwikkeling van researchpro-
gramma's als methodisch probleem*. Amsterdam: 1983.
- IJzendoorn, M.H. van, *Van wijsgerige naar theoretische pedagogiek*. Deventer: 1983.
- Miles, M. & M. Huberman, *Qualitative Data Analysis*. Beverly Hills: 1984a.
- Miles, M. & M. Huberman, 'Drawing valid meaning from qualitative data: Toward a shared craft'. *Educational Researcher*, 1984b, 13, nr. 5, 20-30.
- Popper, K.R., *Objective Knowledge*. Oxford: 1972.
- Smith, J.K. & L. Heshusius, 'Closing down the conversation: The end of the quantitative-qualitative debate'. *Educational Researcher*, 1986, 15, nr. 1, 4-12.
- Thomas, D., *Naturalism and Social Science*. Cambridge: 1979.
- Von Wright, G.H., *Explanation and Understanding*. Ithaca, NY: 1971.
- Wardekker, W.L., *Wetenschapstradities en onderwijsvernieuwing; naar een cultuur-historische visie*. Amsterdam: V.U.-Uitgeverij, 1986.

Curricula vitae

M. Hetebrij en W.L. Wardekker zijn als docent verbonden aan de Vakgroep Onderwijskunde van de Vrije Universiteit.

Adres: Van Eeghenstraat 100, 1071 GL Amsterdam

Manuscript aanvaard 5-9-'86

Summary

Hetebrij, M. & W. L. Wardekker. 'The quality of discussions about qualitative methods.' *Pedagogische Studiën*, 1986, 63, 485-497.

In discussions about quantitative and qualitative research, often insufficient attention is paid to the fact that questions about methods and techniques are but a part of a larger problematic. Two traditions of social science are discerned, the objectivating and the interpretative tradition. Each is a language system in which nature, object, goal and methods of science are expressed differently, as well as the meaning and relation of qualitative and quantitative research. It is indicated that discussions about qualitative methods are blocked if this context of traditions is neglected.

Finally it is stated that the discussions between the two traditions are in effect a discussion about emancipation and the role of science in emancipation. The discussion can only proceed if it is tried to develop a better language system and matching form of science and organization of science, on the basis of existing impulses.